

Ewa Mossakowska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE RYNKU PRACY NA TERENACH WIEJSKICH W POLSCE

REGIONAL DIFFERENTIATION OF THE LABOUR MARKET IN THE RURAL AREAS OF POLAND

Słowa kluczowe: rynek pracy, tereny wiejskie, bezrobocie, aktywność zawodowa

Key words: labour market, rural areas, unemployment, economically activity

Synopsis. Dokonano analizy regionalnego zróżnicowania rynku pracy na terenach wiejskich w Polsce. Zbadano międzywojewódzkie zróżnicowanie stopy bezrobocia, współczynnika aktywności ekonomicznej i wskaźnika zatrudnienia – obliczono odchylenia standardowe, współczynniki zmienności oraz rozstęp. Pokazano zmiany sytuacji na wiejskim rynku pracy w latach 2003-2008. Wyodrębniono czynniki wpływające na zróżnicowanie rynku pracy na terenach wiejskich – makroekonomiczne, jak poziom PKB *per capita*, inwestycji, przedsiębiorczości oraz związane z rynkiem pracy – poziom wykształcenia ludności, zatrudnienia w rolnictwie, urbanizacji czy średnich płac.

Wstęp

Rynek pracy w Polsce, podobnie jak w innych krajach Unii Europejskiej, jest zróżnicowany regionalnie, co wiąże się ściśle ze zróżnicowaniem gospodarczym regionów.

W literaturze istnieje wiele określeń pojęcia *region*. W zależności od celu i metodologii badania oraz dziedziny nauki, zajmującej się badaniem, przyjmuje się różne definicje i interpretacje. Według Kucińskiego [1990] region ekonomiczny to zespół przylegających do siebie obszarów, które pod względem przyjętych kryteriów posiadają cechy wspólne oraz wykazują wiele różnic w stosunku do obszarów otaczających. Według Fajferka [1966] region jest także kategorią historyczną, podlega ciągłym zmianom i charakteryzuje się następującymi cechami: jest częścią większego terytorium, ma określoną specjalizację produkcyjno-usługową, stanowi obszar przestrzennie zwarty oraz ma co najmniej jeden ośrodek miejski. Obszary regionów często nie pokrywają się z jednostkami administracyjnymi (województwami, powiatami), ale ze względu na dostępność danych statystycznych, analiza zróżnicowania regionalnego zazwyczaj jest prowadzona w oparciu o podział administracyjny. Jest to również zgodne ze stanowiskiem Zgromadzenia Regionów Europy, według którego *region* jest jednostką administracji terytorialnej, usytuowaną bezpośrednio poniżej władzy państwowej [Declaration... 1996].

Celem opracowania było zbadanie regionalnego zróżnicowania rynku pracy na terenach wiejskich w Polsce oraz określenie czynników powodujących to zróżnicowanie. Ze względu na dostępność danych, regionalne rynki pracy zostały wydzielone na podstawie administracyjnego podziału państwa (województwa – NUTS 2), choć jak zauważają Kwiatkowski i Gawrońska [1995], nieduże rozmiary polskich województw pozwalają sądzić, że regionalne rynki pracy są obszarami większymi i obejmują czasem kilka województw. Według wspomnianych autorów regionalny rynek pracy to obszar geograficzny, który charakteryzuje się dużą specyfiką określonych przestrzennie możliwości zatrudnienia, dostępnych dla pracowników bez potrzeby zmiany miejsca zamieszkania. W związku z tym dojazdy do pracy spoza regionu mają niewielkie znaczenie oraz koszty poszukiwania pracy wewnątrz regionu są niższe. Sytuacja na rynku pracy na terenach wiejskich poszczególnych województw jest ściśle związana ze stanem rynku pracy na terenach miejskich. Miasta, a szczególnie aglomeracje tworzą popyt na pracę, z którego korzysta również ludność zamieszkała na okolicznych terenach wiejskich.

W artykule wykorzystano dane statystyczne GUS. Przy opracowywaniu materiału statystycznego stosowano metody: opisową, porównawczą, proste metody statystyczne oraz indukcyjne wnioskowanie logiczne.

Wykorzystanie zasobów pracy na terenach wiejskich

Wykorzystanie zasobów pracy jest charakteryzowane współczynnikiem aktywności zawodowej, wskaźnikiem zatrudnienia i jego odwrotnością – stopą bezrobocia. Poziom aktywności zawodowej w Polsce jest bardzo niski, a tym samym stopa bierności zawodowej ludności w wieku produkcyjnym – wysoka. Współczynnik aktywności zawodowej w Polsce w roku 2008 był niższy od średniej unijnej – UE-27 o 7 punktów procentowych, a od współczynników w Danii czy Holandii o 16 punktów [Eurostat 2009].

Tabela 1. Wskaźniki rynku pracy na terenach wiejskich i w mieście w 2008 roku

Województwo	Wskaźniki [%]					
	bezrobocia		aktywności zawodowej		zatrudnienia	
	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
Polska	6,7	6,5	54,2	55,3	50,6	51,7
Dolnośląskie	8,5	8,2	52,8	50,9	49,4	46,1
Kujawsko-pomorskie	8,8	10,2	50,9	55,8	46,4	50,2
Lubelskie	11,6	6,5	55,2	57,3	48,7	53,6
Lubuskie	6,3	6,1	55,3	52,1	51,8	49,2
Łódzkie	6,3	4,7	53,1	57,2	49,8	54,3
Małopolskie	5,8	5,7	52,2	53,9	49,1	50,8
Mazowieckie	4,3	4,5	59,6	61,1	57,1	58,4
Opolskie	4,7	5,5	48,4	53,2	45,9	50,3
Podkarpackie	8,4	7,7	52,6	53,4	48,2	53,4
Podlaskie	5,4	4,5	54,6	56,2	51,6	53,7
Pomorskie	4,7	5,2	52,0	53,7	52,0	50,9
Śląskie	7,2	5,4	53,7	47,7	49,8	45,2
Świętokrzyskie	10,1	6,6	54,7	58,0	49,2	54,2
Warmińsko-mazurskie	5,9	6,2	51,4	51,1	48,3	48,0
Wielkopolskie	5,7	6,5	54,9	57,1	51,8	53,4
Zachodniopomorskie	7,9	13,3	51,5	45,1	47,3	39,1

Źródło: Aktywność ekonomiczna ludności Polski [2009], GUS, Warszawa.

Aktywność ekonomiczna w Polsce jest nieco wyższa na terenach wiejskich ze względu na wysokie zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym, choć w niektórych województwach aktywność zawodowa w miastach jest znacznie wyższa niż na wsi (głównie województwa śląskie i zachodniopomorskie). Podobnie jest ze współczynnikiem zatrudnienia i stopą bezrobocia – w roku 2008 były one nieznacznie bardziej korzystne na terenach wiejskich niż w mieście.

W tabeli 2 przedstawiono statystyczne miary zróżnicowania wskaźników rynku pracy w kolejnych latach. Wielkość współczynnika zmienności wskazuje w przypadku współczynnika aktywności zawodowej i wskaźnika zatrudnienia niewielkie zróżnicowanie terytorialne (do 20%). Natomiast w odniesieniu do stopy bezrobocia – zróżnicowanie średnie. Należy jednak zwrócić uwagę, że interpretacja statystyczna nie zawsze pokrywa się z interpretacją ekonomiczną. Różnica między wartością minimalną i maksymalną współczynnika aktywności zawodowej między województwami wynosiła w 2008 roku 16 punktów procentowych – jest to różnica, która dzieli Polskę od najlepszych pod względem aktywności zawodowej krajów Unii Europejskiej. Różnice międzywojewódzkie wskaźnika zatrudnienia były jeszcze większe – w 2008 roku ponad 19 punktów.

W latach 2003-2008 średnia wartość współczynnika aktywności zawodowej na terenach wiejskich zmniejszyła się, a zróżnicowanie wskaźnika między województwami w latach 2004 i 2006 przejściowo zmniejszyło się, zaś od 2007 roku znowu wzrosło. Województwami o najwyższym poziomie aktywności zawodowej na terenach wiejskich były lubelskie, małopolskie, a w 2008 roku – mazowieckie. Natomiast najwyższa stopa bierności zawodowej była w województwach śląskim i zachodniopomorskim.

Średnia wartość wskaźnika zatrudnienia zwiększała się od 2003 roku w związku z malejącą stopą bezrobocia. Rozstęp między województwami wahał się w granicach 17-19%. Najwyższe wartości

Tabela 2. Zróżnicowanie wskaźników rynku pracy między województwami w latach 2003-2008

Wyszczególnienie	Zróżnicowanie wskaźników w latach					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Stopa bezrobocia						
Średnia arytmetyczna	18,1	17,8	16,4	12,6	8,6	6,7
Wartość minimalna	9,8	19,3	8,6	7,1	4,9	14,5
Wartość maksymalna	29,5	27,1	25,3	22,6	13,6	13,3
Rozstęp	19,7	17,8	16,7	15,5	8,7	8,8
Odchylenie standardowe	5,8	5,7	5,1	4,4	2,5	2,3
Współczynnik zmienności [%]	32,0	32,0	31,1	34,9	29,1	34,3
Współczynnik aktywności zawodowej						
Średnia arytmetyczna	55,3	55,2	55,6	54,9	53,7	53,8
Wartość minimalna	44,4	48,9	46,3	48,6	43,7	45,1
Wartość maksymalna	60,9	61,8	61,2	60,5	60,5	61,1
Rozstęp	16,5	12,9	14,9	11,9	16,8	16,0
Odchylenie standardowe	4,5	3,8	3,6	3,5	4,3	4,2
Współczynnik zmienności [%]	8,1	6,9	6,5	6,4	8,0	7,8
Wskaźnik zatrudnienia						
Średnia arytmetyczna	45,4	45,5	46,3	48,1	49,0	50,7
Wartość minimalna	37,4	36,5	39,0	37,6	38,3	39,1
Wartość maksymalna	54,8	56,1	57,1	55,3	55,9	58,4
Rozstęp	17,4	19,6	18,1	17,7	17,6	19,3
Odchylenie standardowe	5,9	5,4	5,1	5,0	4,7	4,6
Współczynnik zmienności [%]	13,0	11,9	11,0	10,4	9,6	9,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych GUS.

zanotowano w województwach lubelskim i w 2008 roku – mazowieckim. Najniższą wartością wskaźnika zatrudnienia charakteryzowały się województwa: zachodniopomorskie i śląskie.

Stopa bezrobocia w badanym okresie zmniejszała się, natomiast jej zróżnicowanie między województwami utrzymywało się. Najniższą stopę bezrobocia na terenach wiejskich odnotowano w województwach: lubelskim, mazowieckim, podlaskim, łódzkim, najwyższą w zachodniopomorskim, dolnośląskim, warmińsko-mazurskim. Sytuacja na rynku pracy na terenach wiejskich w poszczególnych województwach zmieniała się w badanym okresie (tab. 3). Stopa bezrobocia spadała w różnym tempie – najbardziej w województwach łódzkim i śląskim.

Przy ogólnej tendencji spadku aktywności zawodowej istniały województwa, w których współczynnik aktywności ekonomicznej znacznie zwiększył się (opolskie i świętokrzyskie), ale też i takie, w których spadek współczynników był ponad pięciokrotnie większy niż średnio w Polsce (zachodniopomorskie, podkarpackie, małopolskie). Pozytywnym przykładem może być województwo opolskie. W 2003 roku charakteryzowało się ono niekorzystnymi wskaźnikami rynku pracy, natomiast do roku 2008 współczynnik aktywności zawodowej wzrósł o prawie 20% (z 44,4 do 53,2%), a wskaźnik zatrudnienia o ponad jedną trzecią (z 37,4 do 50,3%). Sytuacja na rynku pracy poprawiła się również w województwach świętokrzyskim, śląskim, warmińsko-mazurskim.

Należy również dodać, że wskaźniki rynku pracy wewnątrz województwa są często znacznie bardziej zróżnicowane niż w układzie międzywojewódzkim. Według badań MPiPS na podstawie danych NSP 2002 zmienność wskaźnika zatrudnienia między powiatami była tylko w jednym województwie niższa niż zmienność w układzie wojewódzkim. Podobnie wyglądało zróżnicowanie mierzone stopą bezrobocia, w niektórych województwach zróżnicowanie między powiatami nawet rosło [Zatrudnienie... 2007]. W grudniu 2008 roku rozstęp stopy bezrobocia między powiatami województwa mazowieckiego wynosił prawie 27 punktów procentowych, przy średniej stopie bezrobocia – 7,5%, w województwie warmińsko-mazurskim różnica stop bezrobocia wynosiła prawie 20 punktów, w zachodniopomorskim – 19 punktów.

Tabela 3. Zmiany wskaźników rynku pracy na terenach wiejskich w latach 2003-2008 [%]

Województwo	Wskaźniki		
	bezrobocia	aktywności zawodowej	zatrudnienia
Polska	-61,3	-2,5	9,8
Dolnośląskie	-72,2	-5,3	22,0
Kujawsko-pomorskie	-48,8	-0,1	13,1
Lubelskie	-33,7	-5,8	-2,3
Lubuskie	-69,4	-3,7	13,6
Łódzkie	-83,3	-3,8	10,8
Małopolskie	-61,0	-11,5	-2,4
Mazowieckie	-66,7	5,3	16,3
Opolskie	-65,4	19,8	34,5
Podkarpackie	-43,8	-12,4	1,5
Podlaskie	-60,2	0,5	7,6
Pomorskie	-72,4	-4,0	13,1
Śląskie	-81,3	-3,1	13,2
Świętokrzyskie	-53,5	8,4	18,0
Warmińsko-mazurskie	-77,8	-1,2	28,0
Wielkopolskie	-60,7	-1,9	9,9
Zachodniopomorskie	-50,8	-15,1	0,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Regionalnych GUS.

udziałem zatrudnionych w rolnictwie (36,8%) i niskim poziomem urbanizacji – mniej niż 50% mieszkańców mieszka na terenach miejskich.

Determinanty zróżnicowania rynku pracy na terenach wiejskich

Na zróżnicowanie sytuacji na rynku pracy pomiędzy województwami mają wpływ czynniki określające poziom wzrostu i rozwoju gospodarczego województw. Część z nich jest związana z rynkiem pracy (tab. 4).

Województwa śląskie i zachodniopomorskie, które charakteryzują się najniższą aktywnością zawodową na terenach wiejskich odznaczają się również najwyższymi (razem z dolnośląskim) wskaźnikami urbanizacji – 69-78% i niskim udziałem osób pracujących w rolnictwie (4,4-8,8%). Natomiast województwo lubelskie, gdzie poziom bierności na wsi jest niski, jest typowo rolnicze – z wysokim

Tabela 4. Wybrane dane o województwach w 2007 roku (Polska=100)

Województwo	Wskaźnik urbanizacji	Udział pracujących w rolnictwie	Udział osób z wyższym wykształceniem na terenach wiejskich	Średnia płaca [zł]
Polska	61,1%=100	16%=100	6,8%=100	3172=100
Dolnośląskie	115	49	95	99
Kujawsko-pomorskie	100	106	86	83
Lubelskie	76	230	93	83
Lubuskie	104	56	95	82
Łódzkie	105	125	91	84
Małopolskie	80	105	102	96
Mazowieckie	105	91	116	126
Opolskie	86	101	93	90
Podkarpackie	67	147	107	80
Podlaskie	98	213	86	85
Pomorskie	108	54	102	101
Śląskie	128	28	123	108
Świętokrzyskie	74	197	102	85
Warmińsko-mazurskie	98	100	84	79
Wielkopolskie	92	99	98	91
Zachodniopomorskie	113	55	100	90

Źródło: obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województw 2008, (2009), GUS, Warszawa oraz Banku Danych Regionalnych.

Udział osób z wyższym wykształceniem na terenach wiejskich jest najwyższy w śląskim i mazowieckim. W tych województwach poziom średniej płacy jest też najwyższy. Poziom aktywności zawodowej ludności wiejskiej w województwie mazowieckim jest wysoki, wpływa na to również bliskość warszawskiego rynku pracy. Natomiast niska aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej województwa śląskiego wynika między innymi ze znacznego odsetka ludności wiejskiej przebywającej na wcześniejszej emeryturze (byli pracownicy górnictwa i przemysłu), tradycyjnego modelu rodziny na Śląsku oraz znacznego odsetka migrujących, głównie do Niemiec.

Stopa bezrobocia jest najniższa w województwach, w których istnieje dużo miejsc pracy w miastach (mazowieckie, śląskie, pomorskie) lub znaczna część mieszkańców zatrudniona jest w rolnictwie (lubelskie). Najwyższa stopa bezrobocia na terenach wiejskich występuje w województwach zachodniopomorskim i kujawsko-pomorskim (tereny po PGR).

W tabeli 5 przedstawiono determinanty makroekonomiczne, kształtujące poziom rozwoju poszczególnych województw.

Tabela 5. Wybrane dane makroekonomiczne o województwach (Polska=100)

Województwo	PKB per capita [zł] w 2006 roku	Nakłady inwestycyjne [zł na mieszkańca] w 2007 roku	Podmioty gospodarcze na 10 tys. ludności w 2007 roku	Dochody własne gmin [zł na mieszkańca] w 2007 roku
Polska	27799=100	5030=100	967=100	1046=100
Dolnośląskie	107	120	110	134
Kujawsko-pomorskie	87	78	94	86
Lubelskie	68	56	72	65
Lubuskie	87	90	109	107
Łódzkie	92	107	97	100
Małopolskie	87	92	93	86
Mazowieckie	160	160	125	117
Opolskie	80	71	95	102
Podkarpackie	68	67	70	72
Podlaskie	73	71	77	75
Pomorskie	98	112	109	113
Śląskie	106	105	95	117
Świętokrzyskie	76	64	87	74
Warmińsko-mazurskie	76	75	82	90
Wielkopolskie	105	97	108	103
Zachodniopomorskie	91	82	129	124

Źródło: obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województw 2008, (2009), GUS, Warszawa oraz Banku Danych Regionalnych.

Różnice w poziomie rozwoju, mierzone głównie PKB *per capita* są istotne dla kondycji rynku pracy. Najwyższy poziom PKB *per capita* osiągały województwa: mazowieckie, dolnośląskie, śląskie i wielkopolskie, z tym, że to pierwsze charakteryzowało się zdecydowanie najwyższym poziomem dochodu (wpływ Warszawy). Z rozmiarami PKB *per capita* skorelowana była w dużym stopniu wysokość nakładów inwestycyjnych, mierzonych na mieszkańca. Należy jednak zauważyć, że wysoki dochód na mieszkańca w danym województwie nie zawsze wiązał się z korzystną sytuacją na wiejskim rynku pracy. W niektórych województwach np. mazowieckim czy wielkopolskim było to widoczne, a w lubelskim czy świętokrzyskim stosunkowo dobre wskaźniki wiejskiego rynku pracy występowały obok niskiego poziomu PKB.

Poziom przedsiębiorczości mieszkańców można mierzyć liczbą podmiotów gospodarczych na 10 tys. mieszkańców czy poziomem dochodów własnych gmin, również na mieszkańca. Okazuje się, że wskaźniki te są wysokie np. w województwach mazowieckim i pomorskim, gdzie bezrobocie na wsi nie jest duże, ale też w zachodniopomorskim i dolnośląskim, gdzie występuje wysokie bezrobocie na wsi. W pewnej mierze może wynikać to z funkcjonowania istniejących w województwach specjalnych stref ekonomicznych.

Podsumowanie i wnioski

Zróźnicowanie sytuacji na wiejskim rynku pracy między województwami nie jest duże, jeżeli bada się je miarami statystycznymi (współczynnikami zmienności czy odchyleniem standardowym). Natomiast ekonomiczny wymiar położenia ludności na rynku pracy jest zdecydowanie inny przy różnicach stóp bezrobocia o 9 punktów procentowych. W 2008 roku stopa bezrobocia w województwie mazowieckim wynosiła 4,5%, a w zachodniopomorskim była prawie trzykrotnie wyższa – 13,3%. Mimo, że mierniki statystyczne mówią o niewielkim, lub w przypadku stopy bezrobocia – średnim zróźnicowaniu wskaźników rynku pracy między województwami, wydaje się, że w sensie ekonomicznym różnice są znaczne.

Analiza zróźnicowania sytuacji na wiejskim rynku pracy na poziomie wojewódzkim pomija znacznie wyższe zróźnicowanie między powiatami, nawet tego samego województwa i może prowadzić do nie zawsze prawdziwych wniosków. W województwie mazowieckim, gdzie sytuacja na wiejskim rynku pracy jest relatywnie dobra, głównie ze względu na tzw. efekt aglomeracyjny, istnieją powiaty, w których stopa bezrobocia jest prawie czterokrotnie wyższa od średniej wojewódzkiej.

Poziom aktywności zawodowej na wsi jest wyższy w województwach, w których ośrodki miejskie tworzą popyt na pracę ludności wiejskiej np. mazowieckim, wielkopolskim czy łódzkim (ale już nie w śląskim). Aktywność ekonomiczna ludności jest też wysoka w województwach charakteryzujących się wysokim zatrudnieniem w rolnictwie – lubelskim, świętokrzyskim czy podlaskim. Rozwój rolnictwa indywidualnego wpływa więc na poziom aktywności zawodowej i zatrudnienia na wsi. Trzeba jednak zwrócić uwagę na problem bezrobocia ukrytego w rolnictwie.

Na wysokość stopy bezrobocia na terenach wiejskich wpływa w dużym stopniu efekt aglomeracyjny. Niska stopa bezrobocia była w 2008 roku w mazowieckim, łódzkim, pomorskim czy śląskim. Na stopę bezrobocia na terenach wiejskich wpływa też migracja, co można zauważyć w województwach opolskim czy podlaskim.

Sytuacja na wiejskim rynku pracy poszczególnych województw zmienia się w czasie. W niektórych poprawia się – opolskie, świętokrzyskie czy śląskie, ale czasem ulega relatywnemu pogorszeniu – w zachodniopomorskim czy małopolskim. Wydaje się, że można zaryzykować twierdzenia, że różnice między wojewódzkimi rynkami pracy nie wyrównują się. Jest to zgodne z badaniami dotyczącymi rozwoju regionalnego, według których w nowych krajach członkowskich UE postępuje zjawisko zwiększania się różnic międzyregionalnych [Gorzelał 2007].

Wśród czynników, które wpływają na sytuację na wojewódzkich rynkach pracy istotnymi są PKB per capita, czynniki historyczne, które warunkowały różnice rozwoju ekonomicznego między województwami, udział pracujących w rolnictwie czy poziom przedsiębiorczości. Jednak nie zawsze można znaleźć proste przełożenie rozmiarów wymienionych czynników na sytuację na rynku pracy.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski. 2009: GUS, Warszawa.
 Declaration on regionalism in Europe. 1996: Assembly of European Regions, Basel, 4.
 Eurostat. 2009: Data in Focus, No.14.
Fajferek A. 1966: Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej. PWE, Warszawa, 18.
Gorzelał G. 2007: Rozwój polskich regionów a polityka spójności Unii Europejskiej. [W:] Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u. SCHOLAR, Warszawa, 14.
Kwiatkowski E., Gawrońska B. 1995: Regionalne zróźnicowanie bezrobocia w Polsce w latach 1990-1994. [W:] Rynek pracy w Polsce 1990-94, Sztanderska U. (red.) Raport IPiPS, nr 9, Warszawa.
Kuciński K. 1990: Podstawy teorii regionu ekonomicznego. PWN, Warszawa, 17.
 Rocznik Statystyczny Województw 2008. 2009: GUS, Warszawa.
 Zatrudnienie w Polsce. 2007: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, 75.

Summary

The paper aims to present the analysis of differentiation of the labour market in the rural areas in Poland as well as finding reasons for such differentiation. This article covers differences between voivodships in terms of job activity parameters, employment parameters and unemployment level. Also, the standard deviation as well as variability and obliqueness parameters were calculated. Furthermore, the factors having impact on the rural job market have been defined such as: gross domestic product per inhabitant, the urbanisation level, education, and employment structure. The job market in Poland is differentiated between voivodships and poviats, and between urban and rural areas.

Adres do korespondencji:

dr Ewa Mossakowska
 Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
 ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
 tel. (0 22) 593 40 36, e-mail: ewa_mossakowska@sggw.pl